

О РУСКОЈ СПОЉНОЈ ПОЛИТИЦИ

06. јули 2008.

Руску спољну политику немогуће је размести без познавања њене унутрашње политике. У случају Русије, спољна политика је наставак унутрашње, исто колико су суседне, од Русије зависне државе наставак ње саме. Русија је држава са схватањима империје у ширењу и њена је тежња да се прошири на што већи број квадратних километара, претварајући, постепено суседне земље у провинције, а оне иза њих у суседе. Како се тај процес одвија тако спољни односи постају и формално унутрашњи. У случају узмицања Русије, као недавно деведесетих година, тада унутрашња постаје спољна, додуше формално....

Почеци руске државности

За разлику од Енглеза који замагљују, и не без потребе, улепшавају своју историју, Руси ствари памте просто и јасно. Утемељитељ Русије онакве какву је данас знамо без сумње је цар Иван четврти, познатији као Грозни. Међутим, и по овом питању се морамо разрачунати са једном заблудом која је последица западњачке глупости и нарцисоидности, а због тога што највећи број историографских података и тумачења стижу са запада. Када слушамо западњаке стичемо утисак да је цар Петар велики тај који је обликовао моћну Русију. Доцније ћу потанко објаснити зашто је та теза нетачна, а сада ћу укратко рећи откуда та идеја да се реформе цара Петра, иако значајне, преувеличавају и да се он наводи као оснивач руске моћи. То долази отуда што западњаци у својој опчињености собом, за почетак неке њима стране цивилизације узимају тренутак када су они сазнали за њу, када је њима постала битна, а не онај тренутак у коме се она стварно рађа. На пример, године 1657, Луј четрнаести, хегемон Европе упутио је писмо руском самодршцу насловивши га на цара Михаила који је тада већ дванаест година био мртав, док је његов син Алексеј већ дванаест година носио царску титулу. Толико су збивања у Русији била неважна за запад седамнаестог века да се они нису ни трудили да се правремено обавесте. У време цара Петра то већ није било тако и тада су западњаци узели Русију са респектом и уважавањем, те сходно томе, руска историја за њих почиње тек царем Петром.

Свестан је и писац ових редова да руска историја сеже много даље у прошлост од Грозног цара, али ту прошлост обележавају сасвим друкчије одлике руске државе од оних које је данас красе. Средњовековна Русија је лабав и некохерентан скуп трговачких градова позиционираних на речним путевима из Варјага у Грке – тачније од Балтика до Црног мора, са живим институцијама градског већа, више пута у пракси доказаној зависности кнеза од муниципала, и великим проблемима са наслеђивањем престола који су по правилу означавали поделу државе на области различитог значаја и њихову доделу синовима у одговарајућем поретку, а све у духу словенског обичајног баштинског права. Ту и тамо наилазимо на покушаје једнодржавља, али су они пре тренутна инспирација неке снажне личности него жеље да се успостави примогенитура у наслеђивању.

Тај рани период, познат као Кијевска Русија изнедрио је један вид грчкословенске културе сличан оној коју ми памтимо у нашој средњовековној

историји. Окончан је нагло, походима Монгола 1241 године у време синова и наследника великог Џингис кана. Монголски иго, како га називају Руси, научио их је скромном пољопривредном животу и безусловном покорављању господару. Упркос томе, оснажио је православну цркву и верски занос – Монголи су били верски сасвим толерантни, једино нису толерисали атеисте и малOVERне. Недостатак вере у Бога који је на небу виши и моћнији од свих људи, за њих је била нељудска особина, и оне који је поседују требали су одмах и без размишљања.

Лагани успон Московске кнежевине, иначе веома мале и безначајне, почиње у време Ивана првог, названог Калита (1325-1341), што значи врећа са новцем. Он је наине, ревносно убирајући порез намењен Монголима увек успевао да по која „калита“ остане њему. Ревност московских кнежева наставила се и даље, и они су се наметнули као господари осталих, верно помажући Монголима у гушењу побуна у другим областима или узимајући на себе задатак прикупљања пореза из других провинција. Можда несвесно, али Монголи су их *de facto* унапредили у прве руске кнежеве, а то се збило свакако још пре битке на Куликовом пољу (1380).

Како год, тенденцију повременог намерног заборављања на порез пратимо све до одсудне и веома занимљиве битке на реци Угри (1480). На свако заборављање пореза стрпљиви и контемплативни Монголи чекали су годину до две, а онда су дизали војску у намери да га сами наплате. (Иначе ти казнени походи су били „све“ што је притисак Монгола чинио.)

Када је Иван трећи „заборавио“ око 1480 да плати порез, кан из Казања дигао је велику војску и одлучио да га казни. Иван је сакупио војску приближне бројности и сачекао га на реци Угри, притоки Оке. Како је било пролеће и Угра набујала није се дала прегазити, па су се војске око месец дана гледале преко реке. Раније искуство показало је да и када се Руси покажу јачи у директном окршају, Монголи опет добијају користећи прастару скитску тактику – повлаче се, и у повлачењу/гоњењу њихова вештина јахања долази до изражаја. Када је Угра постала газна, поучени тиме, Монголи нису желели да први нападну; из истих разлога нису хтели ни Руси. Најзад су Монголи кренули у повлачење не би ли навукли Русе да их гоне. Иван је чекао још неко време, а онда је и он повукао војску. Иако, заправо, до битке није ни дошло, овај догађај је легализовао руско неплаћање пореза и Иван трећи је први који је понео титулу самодршца, што код Руса значи да није кнез вољом Монгола, већ Божјом.

Наслеђе грозног цара

Освајање Казања од стране Ивана Грозног следећи је преломан тренутак, а прилике између 1480. и 1552. припремају терен за дело Грозног цара. Те прилике карактерише учвршћивање власти на територији велике московске кнежевине и родбинске везе са балканским династијама, пре свега са породицом Палеолог – последњом царском династијом у Источном Римском царству.

Трећи Рим

Први идеолошки елемент нове Русије – теза о трећем Риму, а четвртог неће ни бити, указује на универзалистичке претензије. Да се подсетимо, читаво средњевековље прожето је снажним утицајем римског наслеђа. По том написаном праву цар може бити само један, и он је Божји намесник на земљи и

једини господар хришћанског света, краљева може бити и више. Римско немачки цар, на истоку је сматран отпадником и католичким јеретиком. За цео источно православни свет једини цар је био онај у Цариграду – другом Риму. Али 1453, Турци су освојили Цариград и цара на истоку није било.

У тадашњој руској литератури ту тезу помињу калуђер Филотеј у Посланицама и митрополит Зосим у Ускршњем канону 1492, дакле за владе Ивана трећег, који се оженио Зојом Палеолог. Та идеја чак није оригинална, већ је позајмљена од бугарских писаца који су говорили о Трнову као о трећем Риму, што је мало познато, јер у Бугарској осим у литератури та идеја није била жива и у стварном државном животу.

Ипак, иако је доба и дело Ивана трећег велико, замашно и значајно, оно није коначно. Иако се идеологија трећег Рима пробија у његово доба тек Иван четврти узима титулу цара. Иако Иван трећи баца непослушне бојаре у тамнице, ипак он пред смрт дели земљу петорици синова, истина земљу за уживање, а не и титулу великог кнеза.

До владе Ивана Грозног, Турци су запосели све балканске православне земље, те је московска Русија остала једина православна држава на свету. Одлука Ивана Грозног да узме царску титулу логичан је корак, али указује и на универзалне тежње својствене великим империјама у настајању. Руси су делили свет на себе и невернике. (Узгред, теза писца овог чланка је да у настанку веома плодноне старогрчке културе битан, премда не и пресудан елемент чини то што су стари Грци свет делили на себе и варваре.) Идеолошка замисао Москве, као трећег Рима ослоњена је на православну културу средњевековне Русије.

Ипак, у односу на цара у Цариграду, руски цар се донекле разликује, пре свега у томе што је његова власт далеко самосталнија и непосреднија. Наиме, у Византији, цар је крај себе имао сенат састављен од градских чиновника, и у изворишту његове власти осећају се примесе онога што је цар био у доба Августа и његових наследника (ко не верује: Бек – Византијски миленијум), а то је просто право које добија од муниципалног већа, право доживотног диктатора. Истина и руски цар има крај себе бојарску думу, али је она сачињена од земног племства, а не од градских чиновника и тежње су бојара да добију што више аутономије на својим поседима, а не да бирају, контролишу или свргавају цара. Уосталом, свргавање цара честа је појава у Византији, док је у Русији прилично ретка, а и када се догађа осећа се укус бласфемije¹.

Централизам

Тако наилазимо на други битан идеолошки елемент, а то је непосредна царева управа. Власт цара потиче од Бога, и ничим другим није ограничена. Од царевих поданика се очекује слепо и беспоговорно извршавање налога. Иван Грозни је, недвосмислено, творац и извршитељ ове замисли. Два су елемента из којих је она потекла. Један је начин на који је Иван одрастао: као десетогодишњи дечак је наследио престо од оца, и посматрао је како моћни бојари плету мреже око њега и замрзео их је свим својим бићем. То му је давало покретачку снагу за пројекат сламања бојарске моћи, који је спроводио страшно,

¹ Свргнути цареви су, Иван шести, Петар трећи, Павле први и Никола други. Последњи је оглашен за светитеља, прва два су безначајни цареви, заправо људи духом и одлуком у потпуности Немци, из периода непосредних наследника Петра великог када се дворски живот битно разликовао од руског народног духа. Контраверзна и суманута личност Павла првог изгледа овде остаје усамљен пример.

брутално и не бирајући средства. Оправдање његовој замисли, други елемент пројекта, нашао је у начину на који су били организовани Монголи. Изравно и беспоговорно извршавање налога кана је приступ који је Монголима био урођен, не само да нису помислили да би могли чинити друкчије, већ највероватније нису били у стању да замисле друкчији свет. Иван Грозни је, без претеривања, обавио барем две трећине посла претварања бојара од обласних господара у царева, то јест државне чиновнике, ако не и више. Остало су довршили његови наследници.

Не треба, међутим, схватити да је неограничена воља дозвољавала цару личне каприце и неодговорно понашање. Воља цара је ограничена тиме што потиче од Бога, и цар је био дужан да се влада онако како то његова позиција, позиција највишег државног чиновника, захтева. И нема цара који се о ово оглушио.

Као мала дигресија, сличну, ако не и идентичну позицију имао је турски султан, највиши администратор државе састављене од истих елемената, али друкчијим редоследом. Ту је турско монголски елемент био освајачки, а грчко словенски освојени, док је у Руса обратно. Зато и не чуди што су Фанариоти султана прихватили као василевса.

Аутономије

Трећи битан елемент Московске Русије, такође наслеђен од Монгола, и вероватно стихијски, а не вољно спроведен јесте начин централизације државе. Он се може једноставно описати са; „што даље од престонице, то већи степен аутономије“. Вероватно, без свести о последицама, већ диктирано пространством и начином комуникација, Монголи су користили тај систем. Кан је непосредну власт имао у централној провинцији са престоницом у Каракоруму, околне провинције насељене Монголима сродним народима добијали су на управу канови блиски рођаци, а по ободима су се налазиле вазалне државе које су биле обавезне на плаћање данка, и где су Монголи долазили само ако би их требало казнити. Међутим, Монголи су били склони томе да буду сами себи довољни и да се не занимају превише за околне вазалне државе. Док је трајала њихова ратничка премоћ, дотле је тај сложени систем кругова и опстајао. Са равнотежом војних снага њихова грађевина је престала да постоји као да је никада није ни било.

Политика Ивана Грозног, на том плану била је усмерена друкчијим мотивом, а то је жеља да се централна власт протегне што даље. Територије Московске кнежевине су већ дуже време биле тако организоване – зазмећени сељаци без права на напуштање земљишта, локални феудалци доведени у потпуну зависност од цара, једном речју војнички утегнута и строга административна држава. Међутим, специфичност евроазијског простора, покретљивост људи и слаба насељеност нису дозволиле да се непосредна централна власт, барем њен чиновнички део простире превише далеко. С друге стране, ауторитет цара и државе досезао је много даље од домета администрације. Стога су удаљеније провинције нужно биле под мањим притиском престонице, макар и тако што је о свему одлучивао локални управитељ.

Најзад на самим рубовима царства створиле су се такозване ничије земље, релативно широки појасеви простора који нису били ни под управом цара ни кана ни пољског краља, ни турског султана. Такав је простор временом

постао прибежиште за све оне који су имали разлога да се клоне јаке централне власти. Било је ту и одбеглих кметова, људи жељних авантуре, жељних слободе, преступника којима су претила вешала и справе за мучење, гладних, сиротиње и ко зна још кога. Навикнути на живот без државне структуре били су принуђени да се сами организују. Данас такве људе зовемо Козаци – људе који су слободу избора претпоставили свакој сигурности и безбедности. Нема човека који није пожелео, макар и као дечак да ужива потпуну сигурност, а да при томе може да дела са пуном слободом. Ипак сазревање доноси сазнање да слобода и сигурност једна другу ограничавају, а Козаци су људи који су се свесно и у потпуности одрекли сигурности ради слободе.

Од Ивана Грозног па надаље све до двадесетог века налазимо необичан савез и сарадњу између царске (у двадесетом веку партијске) администрације и козака. Испратимо га на примеру освајања Сибира. Да и овде избегнемо неспоразум Сибир је у то доба био назив за град у северозападном делу азијске Русије, док данас Сибир означава цео руски простор источно од Урала. Елем, интерес, и то материјални за освајање Сибира имала је богата породица Строганов која се бавила веома уносним послом извоза скупоцених крзана у западно европске земље, те им је за развитак њихових послова требало још великих шумских пространа. Они су и финансирани цео подухват, а извео га је козачки вођ Јермак Тимофејев са 2,000 својих козака, иначе човек са оне стране закона, који је имао да одговара цару за своја дела из прошлости. Романсирана прича казује да је Тимофејев у аудијенцији поклатио цару освојене територије, што је цара веома гануло, па је помиловао козачког атамана.

Без обзира на то у којој је мери прича веродостојна, та акција нам открива методологију сарадње између три, иначе тешко повезива елемента, централне администрације, магнатских породица и козачких пустилова, а такву сарадњу можемо пратити све до данас. Заједнички именоватељ јесте православна идеологија – Русија империјалног трећег Рима.

У практичном смислу, проширење цареве непосредне управе потерало је Козаке на даљи покрет. У доцнијим временима пратимо покушаје царева да закмете Козаке и да њихов простор укључе у централну администрацију. Како се држава ширила, Козаци су одступали и померали се све даље од Москве. Опроштај Грозног цара Јермаку Тимофејеву постао је обичај; сви спорови између козака и цара могли су се изгладити таквим једним поклоном. На пример, донски су Козаци поклатили цару Алексеју Романову Азов, он их је помиловао, али је Азов вратио Турцима говорећи да му не треба.

Неписане „уставне“ одредбе које су се односиле на Козаке тврдиле су да слободу коју им формално цар дарује они откупљују добровољним војним ангажовањем у корист државе. Најзад, поменимо да је најдаља тачка козачког продирања била околина Сан Франциска, одакле су се брзо повукли пред боље организованим Шпанцима².

Царска политика, пре свега Бориса Годунова, стварног наследника Ивана Грозног, према степским народима у средњој Азији заснивала се на подизању војних утврда и насеља. Наиме, свако освајање степских народа је одувек био узалудан посао – номади би се повлачили, а затим враћали, носили су све са собом, тако да им је било немогуће уништити имовину. Оснивање насебина,

² Иначе, од кад сам сазнао за овај податак чудим се игри судбине која је удесила да се шпански и руски ратници не сретну на најближем луку који их спаја већ на даљем. Наиме, Шпанци су стигли до Сан Франциска обилазећи земљину лопту према западу, а Руси према истоку.

култивизација простора терала је степске народе на повлачење. Дакле, редослед од Москве према Пацифику изгледао је: најближе Москви феуди, затим граничне области (после Петра великог губерније) са нешто већом аутономијом, онда војне постаје и тврђаве под управом цара, најзад Козаци, и иза њих земља која није руска.

Како видимо, у темељу модерне руске државности налази се већи број монголских елемената. То не треба да нас чуди када знамо да су велики део бојарске думе чинили русификовани монголски одличници.

Завештање Ивана Грозног садржано у ова три елемента империјалне претензије, неприкосновена субординација централне управе и систем концентричних кругова са растућом аутономијом према периферији траје ево до данас, јер и Совјети су имали империјалне претензије, генералног секретара КП СССР уместо цара, али са свим његовим прерогативима, и концентрични систем управе, Руска федерација са мањим јединицама, затим још петнаест совјетских република са већом аутономијом и најзад земље Варшавског пакта као вазалне. Данас Русија поново заузима такву позицију.

Експанзија Русије као колонијалне силе карактеристична је за народ континенталног опредељења. Она се остварује у концентричним круговима, тежи да постане конвексан облик, да смањи границу датог простора, да заокружи географску целину. Повремено упада у стања самодовољности, задовољства аутаркијом коју лако постиже, повремено упада у стања хаоса и дезорганизације као у доба смутњи, револуције или Јељциново доба, а прене се и буди када неко покуша да је угрози. Руси су народ који размишља, пре свега у терминима квадратних километара.

(Можда томе није место овде, али не могу да пропустим да кажем да су сви елементи руске политике, сви до једног, присутни и у Отоманској империји.)

Петрово наслеђе

Руски државни став није претрпео никакву измену правца, већ су се временом на тај правац залепили, додали неки битни елементи. Да видимо шта је урадио цар Петар први, назван велики.

Приписује му се доктрина ширења Русије у сва четири правца света, приписује му се источњачка суровост, посебно због начина на који се обрачунао са сином, приписује му се и отварање Русије према западу³.

Све ово, колико тачно, толико је и виђење кроз криво сочиво. Његова неспорна суровост сасвим је у духу тог доба, и није ни мања ни већа од суровости европских владара тог времена, она је само јаснија и простодушнија. Петар је, као и већина Руса био једноставно и отворено суров, без француске рафинираности и углађености, без енглеског моралисања и без латинске притворности.

Неки одричу да је Петар исказао доктрину о ширењу, али све и да јесте она је позната од раније, и у том случају Петру припада само артикулација те замисли, а њено спровођење је почело у доба Грозног цара, а замисли и идеје потичу, вероватно, још од раније.

³ Кад кажем приписује не мислим на озбиљне историјске текстове, већ на јефтине емисије по разним „хистори каналима“ и другим медијима који обликују јавно мњење.

Што се тиче отварања према западу, то нема никаквог смисла. У ствари било је овако. Петар је, као дечак, практично одрастао у такозваној „Немачкој слободи“ – изолованом гету, насељеном Немцима и другим насељеницима из западне Европе. Ти људи свакако нису били носиоци некакве супериорне европске културе како се данас прича, већ разна сиротиња, пробисвети, пустолови, велики комбинатори и слични. Веза тих људи са њиховом матичном културом је веома сумњива. Пре би се рекло да је Петар одрастао међу изгнаницима из Европе, присилним или добровољним свеједно.

Затим је, као млад човек, провео доста времена у западној Европи, пре свега у Холандији, учећи западно европску технологију, углавном војну. Учио се и бродоградњи. По повратку увезао је, за пристојан новац, већи број технократског особља са запада – инжињера, администратора и официра.

Да је његов потез био не само користан, већ и нужан, знамо на основу потоњих догађаја. Шведска војна сила озбиљно је припретила Русији, и у периоду од 1700 до 1709 руска је војска доживљавала пораз за поразом, да би најзад код Полтаве 1709, сам Петар показао стратешко умеће и масакрирао шведску војску под заповедништвом краља Карла дванаестог који није успео да се повуче, већ је побегао у Турску одакле се после доста времена вратио у отаџбину.

Насилно увођење обичаја Немачке слободе на руски двор које је прилежно и са много енергије спровео Петар није одраз увођења западних назора и културе, већ одражава Петрове простачке манире. О томе да је Петра на новине гонио дух простачења, а не дух новачења (уколико уопште ту има разлике) има више потврда. Најсрећнији је био крај своје друге жене обичне ливонске сељанке. По западним дворовима не без насладе се одавао нехајном и припростом понашању – дакле терао је инат не само руској, већ и европској дворској етикецији. Најзад, код његових потомака осећа се исти ген. Његова ћерка Јелисавета Петровна, када остане сама, хвата се на ливади иза двора у коло са куварицама и послугом, а његов унук Петар трећи се на једној сахрани бави сопственим оделом.

То што су Петрове простачке реформе у дворском животу њега и надживеле, није узроковано ни самим реформама нити надмоћношћу западног дворског живота, већ тиме што се руска аутентична култура окоштала и мумифицарала у време његових непосредних претходника. Дословно и круто поштовање канона онемогућило је развој руског посебног културног типа и тиме утрло пут продору западне културе. Први прилив странаца изазван је војним потребама. Озбиљнији прилив наставио се у доба непосредних Петрових последника. Најзад, готово читав осамнаести век Русијом владају жене, а бракови царске породице се склапају готово искључиво са мањим немачким кнежевинама, што доводи до додатног уплива. И тај продор, све до владавине Катарине траје лагано и споро. Примера раду, сматра се да је европски тип портрета потиснуо руску народну парсуну (портрет сликан као икона на дрвету) тек негде око 1760. године. Но, ово је тема за посебан напис, тим пре што се и данас русофили споре о томе да ли је Петров увоз са запада донео више штете или користи, а и око тога у ком се правцу развијао западни тип у Русији.

Бесмртни војник

Конечно, Петрови додаци у руском државном правцу поред улагања у војну технологију јесу принцип „бесмртног војника“ и морске амбиције.

Доктрина бесмртног војника састоји се у систему мобилизације који треба да омогући фиксиран број војника у трупима. На место сваког погинулог, заробљеног или на други начин избаченог из строја војника одмах се доводи други. Отуда назив бесмртни војник. Доктрина није оригинална – њу је Петар преузео од свог великог ривала Карла дванаестог. Међутим, она се веома добро примила на руско тло, па се одржава до данас (а можда ће је бити и у будућности), док је у Шведској одавно заборављена.

Као последицу ове доктрине видимо руске ратове и битке са крвавим фронталним нападима и великим људским губицима на обе стране. Да ли је овакав начин ратовања учврстио систем вредности где је држава далеко битнија од појединца или је било обратно, у овом тренутку није важно. Чињеница је, међутим, да људски живот у Русији и даље није нешто што се цени, барем не онако као на западу.

Може се, чак сматрати да је принцип бесмртног војника један од битнијих катализатора октобарске револуције. Наиме, у првом светском рату царска Русија је започела рат са мамутском армијом од 13 милиона људи под оружјем. То је био велики притисак чак и за земљу од око 150 милиона становника. Снабдевање и потрошња војске у потпуности је паралисало државу, а када је она услед великих губитака у људству била принуђена да мобилише и последње мушкарце, хранитеље породица револуцију више нико није могао да заустави.

Необазирање на људске жртве видимо и у савременој Русији. Друга чеченска кампања, заједно са познатим терористичким нападом на позориште потврђује руску постојаност у уверењу да је државни интерес битнији од људских жртава.

Морске амбиције

Морске амбиције цара Петра видимо на два мора, Балтичком и Црном. Избор престонице на Балтику новоосвојеном простору после пораза Карла дванаестог означавају покушај преоријентације руске политике. Освајање Азова и упорни Петрови покушаји да загосподари северном обалом Црног мора које је спровела у дело тек Катарина после битке код Козлуце (1774), такође иду у том смеру. Међутим, мора се признати да су Петрове морске замисли пре последица помодарства него стварне руске оријентације, пре су покушај да се Русија изједначи са атлантским велетрговачким државама попут Британије и Холандије, него што су потреба Русије. Са довољно природних богатстава и заокруженом географијом простора, Русија је способна да функционише аутаркично, може да непромењено живи у потпуној изолацији, да се ништа не примети ако би њене границе постали непробојни зидови. За Русију је трговина, а тиме и овладавање лукама и морским путевима луксуз и изазов, а не потреба, као за Британију која већ у другој половини седамнаестог века не производи пшеницу, већ је увози из колонија.

Иако је можда Балтичко море погодније за трговину од Црног, ипак је руско даље продирање на Балтик било крајње безвољно и ненамерно. Као да је преузимање Финске било кусур на Бечком конгресу. Пажња Русије је била далеко усмеренија према Црном мору. Тежњом за такозвани излазак на топла мора, односно за контролом мореуза Босфор – Дарданели, објашњава се руска политика од Катарине прве до Николе другог. Међутим, мора се имати у виду да Русија није из тог изласка могла имати било какве материјалне користи.

Русија је и тада, исто као и сада своје тежње исказивала у квадратним километрима (копна дакако) са намером да заокружи територију, а правац ка Босфору, сматрам, био је посебно занимљив из идеолошких разлога. Тежили су да освоје простор одакле је потекао већи део њихове културе – грчкословенске, као што су тежили и успели да освоје монголски простор. Исто као што су Млечани страшно освајали Цариград, исто као што су Римљани освајали Грчку, као што су рани енглески краљеви освајали Француску, и, најзад, исто као што сви емигранти желе да виде своје родно место.

Освајање балканског простора, односно припајања провинција које су некада биле саставни део Турског царства успело им је само делимично. Односи се на подручја данашње Украјине, која су једним делом била насељена словенским живљем, а другим делом кримским Татарима и романским становништвом. Посебно изражена у деветнаестом веку, тежња за освајањем Босфора, у Совјетско и модерно време изгубила је приоритет, мада никада није потпуно замрла. Русија и данас има своје Балканске интересе, само они више нису на првом месту.

Без обзира да ли ћемо се сложити да морске амбиције нису у руској природи, да се оне противе њеном одређењу, чињеница је да и када се појаве, морске амбиције Русије недовољно су артикулисане, а њихово остваривање је технички трапаво и неумешно. Од примера поменимо како су рђаво водили Кримски рат и како су глупо поступили са луком порт Артур у руско-јапанском рату.

Од мање важних Петрових новина поменимо систем синода у црквеној организацији и административне реформе.

Укидање патријаршије и увођење институције синода, још један је пример копирања шведског државног устројства. Петар је маниром императора обухватао поражене противнике и попримао њихове утицаје, а није их ништио. Међутим систем синода у Русији уклопио се у начело самодржавља цара, начело које је постојало и пре Петра. У протестантским земљама систем синода је начин да се избегне превелика власт једног црквеног великодостојника, а што више власти преусмери на заједницу, на друштво. Најзад, патријарх је поново враћен после октобарске револуције.

Петрови доприноси у администрацији, увођење губернија и покушај пресликавања неких шведских локалних установа, логичан је наставак развоја руске унутрашње поделе са већом аутономијом како се удаљавамо од центра. У новосвојеним областима на Балтику дуго ће још важити њихови стари закони. На измене у управном апарату, Петра је подстицала само једна потреба, како да прикупи што више пореза. У периоду великог северног рата становништво европских губернија опало је за 10 до 30%, док је Сибир забележио повећање од око 300%, што сведочи о непосредности и бруталности Петрових мера. Све у свему, његове административне мере не доносе ништа суштински ново.

Национална политика

Совјети су, изгледа, први пут отворено и систематски спроводили националну политику коју ћу описати у наредним пасусима, али она у својим начелима сеже уназад све до Грозног цара. Према освојеним неруским народима Русија се поставља двојако. Први начин је русификација, у стара времена искључиво добровољна, а и данас у великој мери. Други начин је поштовање локалних посебности.

Вратимо се последицама освајања Казања, најјачег европског упоришта Монгола. Чињеница је да се добар део Монгола заједно са племством русификовао. О томе нам говоре, како историјски подаци, тако и данашње руске антрополошке црте. Али је исто тако чињеница да када отворите било коју енциклопедију налазите да је Казањ град од око милион становника, престоница Татарске аутономне републике (у оквиру руске федерације), те да је центар ислама у европском делу Русије. Стихијски процес, одређен пре свега снагом православне вере, и свешћу о империјалној Русији довео је до асимилације већег дела Татара, али исто тако и инкорпорирање преосталог дела у империјални државни механизам. Национална нетрпељивост према не русима јавља се само када мањински народ својим деловањем прети да угрози империјалну позицију државе, тачније кад држава процени такву опасност, а и тада методи обрачуна са таквом етничком заједницом сасвим личе на обрачуна са другим друштвеним групацијама у оквиру руског народа.

На пример, Грозни цар је сломио демократске тежње трговачког града Новгорода расељавањем. Најпре су царева трупе сурово интервенисале, а онда је цивилна управа раселила Новгород. Наиме, по неколико породица заменило је своја пребивалишта са исто толико Рјазањских, и тако са већином градова. Тиме је Грозни цар потпуно пореметио међусобне везе Новгорођана, а сам град населио потпуно новим становништвом које никада није чуло за неко градско веће или демократске институције. Сличне захвате је вршио Стаљин са кримским Татарима и Немцима.

У свакој од оваквих мера присутна је намера државе да потенцијално реметилачку групацију премести са границе државе ка њеној унутрашњости, где би била физички одсечена од утицаја, и где би сепаратистичке амбиције биле лишене смисла. Међутим, разлози којима се централна власт руководила при одлучивању да ли да се упусти у такав подухват или не, су веома неконзистентни и личе на тренутни каприц државника. Кримски Татари сигурно нису могли да угрозе Стаљинову монолитну државу; њихово расељавање је казна за то што се део њих ставио на страну Хитлера у другом светском рату. С друге стране, у тренутку када је таква опасност била не наговештена, већ стварна, у пољском устанку из 1830, цар Никола први није прибегаво таквој мери. Био је задовољан минималним учинком, тиме што је укинуо пољски устав и од Пољске начинио провинцију, што је само продубило одбојност већине Пољака према Русији.

И данас, неруски пражитељи руског простора третирају се, а вероватно и осећају као део руског народа, и пре би се и казањски Татари и Вогули и Јакутанери могли сматрати субетничким заједницама у оквиру Русије, него посебним етничким групама.

Спољно политичка логика

Таква национална политика, заједно са империјалном логиком квадратних километара и административном логиком о даљим аутономнијим покрајинама диктира спољно политичко понашање Русије. Оно ћемо испратити кроз три аспекта: склапање савеза, ратне циљеве и понашање на мировним конференцијама.

Уобичајену политику склапања савеза најчешће срећемо као традиционални савез са државом иза оне са којом се граничимо. Узима се за природно да државе које се граниче имају некакав спор па свака од њих тражи

савезника који би њеном противнику представљао претњу с леђа. Тако је, на пример Шкотска била традиционални савезник Француске, због Енглеске, Португалија је традиционални савезник Енглеске, због Шпаније (овде је граница између Енглеске и Шпаније била морска) Унутар краљевине СХС Срби су гајили савезничке односе са Словенцима, због Хрвата, и да не набрајам. У оваквим савезима, где су често државе неједнаке снаге, односно величине, савез траје и опстаје вољом веће државе. Јасно је да би Португалија прихватила свако савезништво које би умањило притисак Шпаније, тако да је савез Енглеска – Португалија настао и опстао вољом Енглеске. Велике државе западне Европе имају своје традиционалне савезнике.

У савезима које Русија гради не срећемо такву правилност. И када постоји савез са (наравно мањом) државом иза оне са којом се Русија граничи, такав савез је ефемеран и склапа се на иницијативу мање државе. На пример, савез са Француском у последњим деценијама деветнаестог и првим деценијама двадесетог века, уперен против Немачке. У то време су се чуле критике (Леонтјев) таквог савеза подупрте размишљањем да Немачка није противник који суштински угрожава Русију. Штавише, да и у случају руског пораза, Немачка може само да одузме Пољску, што би се првом приликом могло повратити.

Вековима је постојао савез са суседном Аустријом са којом је Русија више волела да се договара о подели турских поседа него да се свађа. Три поделе Пољске – државе суседне Русији, 1772, 1792 и 1795 представљају се, понегде, као успеси царице Катарине друге, али су у ствари те поделе далеко више одговарале Прусској него Русији. Наиме, последњи пољски краљ Станислав Поњатовски, у потпуности је зависио од Катарине, и таква полузависна Пољска као последњи обод простирања империје много је више одговарала Русији него један њен део анектиран, а остали уступљен другим државама. Поделе Пољске су дипломатски неуспех царице Катарине, која је један део Пољске везане за Русију уступила Прусској.

Следимо још примера, Стаљину је веома одговарало да одржава „добросуседске“ односе са Хитлеровом Немачком, наравно после нове поделе Пољске. Рат је избио Хитлеровом вољом и трајао је толико дуго такође Хитлеровом вољом. Непроверено је, али логично, да је уочи Курске битке Хитлер одбио сепаратни мир којим је било предвиђено да се граница врати на ону од пре операције Барбароса. Подсетимо се и савеза са турским султаном из 1830 године.

Укратко, Русија се, онда када то има смисла, упушта у савезе са суседним државама које би се у перспективи могле интегрисати у царство. Међутим, суседне државе могу бити и предмет непријатељства, онда када Русија тежи да их освоји или припоји део њене територије (Шведска, Турска). Најзад могу бити и у статусу неутралног савезника, као што је била Аустрија већи део осамнаестог и деветнаестог века, дакле држава према којој Русија нема аспирације, и са којом гради комшијске односе. Дефанзивне савезе Русија ретко прави. У бити она се ретко осећа угрожено и тада се по правилу окреће додатној мобилизацији унутрашњих ресурса, а не дипломатским савезима, као у ситуацијама када су је угрозили Наполеон, односно Хитлер. Чак и данас, када је претња Америке више него очигледна, Русија се више бави унутрашњим консолидовањем. Савез са Ираном и Индијом, више је жеља за консолидацијом азијског копна, него дефанзивни савез против САД.

Узгред, ваљало би напоменути, да је руски однос према Кини далеко од савезничког. Русија држи Кину за сасвим другачији свет, истина нема претензије према Кини, али од ње зазире. То што се запад, а Американци пре свега, на исти начин односе и према Кини и према Русији то може да произведе тренутни савез са Кином, али само глупошћу запада, а не по природи ствари.

Ратни циљеви

Ратни циљ Русије увек се изражава у квадратним километрима. Онда када Русија покреће рат, он је освајачки са унапред зацртаним простором који се намерава освојити. Такви су ратови са Турском 1768-1774, 1828-1830, 1877. Таква је Стаљинова кампања у Пољској 1939 и на Балтику 1940. Од неуспешних, поменимо рат у Авганистану 1979-80 који је погрешно назван интервенција. Реч је о освајачком рату чији је циљ успостављање комунистичке власти у Авганистану и његово претварање у државу сличну онима из источне Европе, дакле укључивање Авганистана у спољни круг империје.

Када Русија не покреће рат, онда се ратни циљеви формулишу у току рата и обавезно их карактерише одређење простора који се заузима, опет примери Наполеонових и Хитлерових ратова. Има наравно и примера када Русија не налази начина да формулише ратни циљ и то онда изгледа смешно. На пример, у седмогодишњем рату, где Русија нема беле фигуре, ратни циљеви нису формулисани ни онда када је Пруска била на коленима, па је Русија изашла из рата без икаквих добитака.

Трећу гарнитуру ратова које је водила Русија назовимо интервенционистички ратови. То су ратови где је циљ одржавање постојећег стања на неком делу земље, или пак мада много ређе, интервенција ради измене стања. У свим таквим ратовима, чији је заједнички именитељ одсуство територијалних претензија, Русија је по правилу губила, а и онда када је добијала, последице таквог рата су биле рђаве по саму Русију. На пример, изгубила је Кримски рат после интервенције у Турској око права на кључеве светог гроба у Јерусалиму, изгубила је тројецарску битку код Аустерлица и руско – јапански рат. Војно је победила у интервенцији у Мађарској 1849 (генерал Паскијевић), и при морнаричком помагању северњацима у америчком грађанском рату (адмирал Лесовски и Попов), али је једини резултат прве победе био тај што су се, без икакве потребе, замерили Мађарима, а друге никакв, а по неким тумачењима то је водило ка уступању Аљаске. Наводно руско учешће није било бесплатно, али је због јавности било немогуће да се исплата правда руским војним учешћем, па је кобајаги купљена Аљаска...

Како било да било, сасвим је очигледно да Русија нема карактер светског полицајца, не зато што је добра, већ зато што то не зна да ради. Свако даље упуштање Русије у интервенције било би штетно по саму Русију.

Мировне конференције

Посматрајмо, сада, како наступа Русија на мировним конференцијама. Из разумљивих разлога посматраћемо мировне уговоре на којима Русија учествује у својству победника. Наиме, поражена страна не диктира услове уговора већ мора да прихвати наметнуто, те у том случају садржај уговора не говори ништа о Русији већ о другој земљи.

Ако је реч о билатералном мировном уговору, као у Кучук Кајнарџи из 1774 са Турском, ствари су јасне. Русија је тражила територијалне уступке и, као додатак, право на заштиту хришћанског живља у Турској. Ово последње, такође је вид територијалних претензија, јер се тиме административна јурисдикција империје протеже и на део територије која званично припада Турској. Слично је и у другим приликама.

Ако је реч о мултилатералним конференцијама, руска позиција је непромењена, али се може уочити чудан манир изражен према граничним државама. Примера ради, на Бечком конгресу, Русија је задржала Финску присвојену шест година раније (данашња Финска), али је Шведска као неку врсту надокнаде добила Норвешку која је дотле била данска провинција.

Слично, по завршетку другог светског рата (који, узгред речено није завршен мировном конференцијом, ако не рачунамо трипартитини састанак на Јалти) СССР је задржао источни део Пољске присвојен још 1939, који данас припада Белорусији, али је зато Пољска обештећена Шлезијом и Источном пруском које су дотле биле у саставу Немачке. Упоредо са померањем граница на запад, померено је и становништво. Немци из наведених провинција исељени су у рурску област, док су Пољаци са истока заузели њихов простор. Тако су данашњи западни Пољаци постали источни и *vice versa*.

Из јасних разлога, Русија се заузима за померање њених граничних држава у правцу даљем од средишта. Када је реч о европској политици, то значи на запад. Санстефанским уговором, који је предвиђао реструктурирање Балкана по руској жељи, и који никада није заживео због противљења осталих европских сила, предвиђено је слично померање на запад. Нишка регија била је додељена Бугарској, а предвиђена је и српска Босна. И Бугаре и Србе, Руси су терали на запад.

Овиме завршавам опис руске позиције у спољној политици, уз опаску да ће засигурно и у будућности бити слично. Балканска руска политика ослањаће се на Србију и усмераваће Србију ка западу, евентуално ка југозападу. Али ово су већ теме које захтевају посебан чланак.

Драгољуб Ј. Кечкић